

Arató László

ELTE Radnóti Miklós Gyakorlóiskola; Magyartanárok Egyesülete

Sztoikus-e az *Iskola* végső üzenete?

A Jakus-Hévízi-hipotézis újragondolása

Előadásom elsősorban nem új összefüggések feltárására vállalkozik, hanem egy olyan könyv, az Ottlik-veduta¹ néhány tézisének felmondására, amely szerintem az elmúlt húsz év Ottlik-olvasásának legjelentősebb teljesítménye, s melynek felfedezései, igazságai nem kellőképpen terjedtek el az Ottlik-filológiában, -receptióban, illetve az Iskola a határon középiskolai tanításában.² Nem felfedezésre törekszem tehát, hanem felfedezések részleges felidézésére, illetve alátámasztására.

Mi a Jakus-Hévízi-hipotézis lényege? Az, hogy az Iskola távolról sem olyan megnyugtató könyv, mint azt a receptió fővonala gondolja, hogy nem (elsősorban) a sztoikus belső szabadság kiépüléséről szóló példázat. Hogy Bébé a regény elején elhangzó agyonidézett meditációját a tókesúlyról, a néma összetartozásról nem szabad névértéken venni. Hogy az Iskola inkább kérdező, mint válaszoló regény.

Mi keltette fel a szerzőpáros gyanúját a Szegedy-Maszák Mihály (1994)³, illetve Balassa Péter (1982)⁴ nevével fémjelezhető olvasatokkal szemben? Mindekelőtt a regényt indító Lukács fürdőbéli párbeszéd. Az, ahogyan és ahányszor és amiért Bébé kitér a Szeredy által nekiszegezett kérdés elől, tudniillik, hogy mi a véleménye arról, hogy Szeredy családját otthagyva, polgári biztonságát felborítva összeköltözött Magdával. A szerzőpáros Bébé meditációit a káromkodásról, a civilléttel szembeállított ex-katona-állapotról, a belső szabadságot biztosító közös tapasztalatról és létszemléletről, a tókesúlyról, a szabadság enyhe mámoráról és a nagyvakációról „figyelemelterelő áriákként” azonosítja. Természetesen nem arról van szó, hogy Bébé a maga szemszögéből nem mond igazat, csak az áriák jelenetkerete, dramaturgiai-szcenikai kontextusa kérdőjelezi meg e gyönyörűséges eszmefuttatások aktuális relevanciáját. A szerzőpáros szerint a regény nagy kérdésekre, nyomozásokra és nézeteltérésekre épül. Bébé és Szeredy, illetve Medve és Bébé közötti nézeteltérésekre, vitákra. Csakhogy ezek a nézeteltérések, viták nincsenek látható módon és közvetlenül a narráció középpontjába állítva, inkább csak látens mozgatói a cselekménynek, illetve a Medve-olvasásnak. Ez Ottlik nagy leplezési-feltárási trükkje, a detektívregény félrevezetési, a figyelmet hamis gyanúsítottokra irányító technikája.⁵ Csak persze ezek a nyomozások lételeméleti és antropológiai nyomozások: a Medve-kézirat elolvasásának egzisztenciális téje van mind Szeredy, mind Bébé számára.

Az olvasók és értelmezők gyakran nem teszik fel a kérdést, hogy mi köze van az 1957–58-as Lukács fürdőbéli jeleneteknek, párbeszédeknek az *Iskola* 1923 és 1926 közötti

világának többszólamú, többperspektívájú felidézéséhez. Mi köze Szeredy magánéleti kérdésének Medve kéziratához? A válasz pedig elég nyilvánvaló: Medve kéziratában Szeredy arra keresi a választ, hogy visszamenjen-e a családjához, bevett létformájához, vagy lehetséges az igazi alapréteghez, az *Iskola* előtti tíz évhez, a „pancsolatlan érzésekhez” való visszatérés, lehet-e felesleges viszontagságokként, *superfluous vicissitudesként* felfogni az 1923 és 57 között eltelt éveket.

Azaz a kérdés két szökére és két visszatérésre vonatkozik, egy párhuzam terében tétetik fel: menjen-e Szeredy vissza a családjához, ahogy Medve szökése után visszatért az iskolába? A válasz egyszerűnek tűnik, hisz Medve visszament az iskolába. A dolog azonban nem ilyen egyszerű, mert a visszatérés értelmezése, ahogy az autonómiát megőrző betagozás értékelése és a lázadás elítélése Jakus és Hévízi szerint távolról sem egyértelmű. Bébé létbiztonságát, létbölcseletét pedig Szeredy kérdése kezdi ki. Egyrészt a szökésben lévő morcosága, másrészt az iskola előtti alapréteg és a mai élet összeköthetőségének kérdése. Bébé az első részt megelőző nyitófejezetben a gyermekkori-ősi alapréteget végleg lezártként, elfedettként és elfeledettként kezeli, számára a fundamentum az iskolában lerakódott réteg. Ezt a fundamentalitást kérdőjelezi meg Szeredy kérdése. S Bébének nemcsak Szeredy miatt, hanem maga miatt is „végig kell mennie” Medve kéziratán: meg kell tudnia, hogy ama – az iskolaéveket is magában foglaló! – 34 év nem volt-e valóban felesleges viszontagság.

Annál is inkább, mert Medve kérése arra vonatkozóan, hogy Bébé csináljon a kéziratával, amit akar, amiben értelemszerűen az is benne van, hogy dobja ki, ha az felesleges, azaz tanulságmentes, nemcsak Kafka-utalás, hanem valódi kérdés. Medve nem biztos benne, hogy példázata a belső szabadság megszerzéséről érvényes-e, hogy visszatérése a triesti lovas intésére, Él! felszólítására helyes volt-e. A kétely nem csupán a hagyaték sorsát másokra bízó gesztusban, hanem a medvei regényszövegben magában, részben annak különböző időszakokban való átírásaiban érhető tetten. Medve kézírata befejezetlen, még 57 tavaszán is dolgozott vele. Ennyiben az *Iskola* nyitott mű. Természetesen nem arról van szó, hogy a cselekmény befejezetlen, hanem arról, hogy a feltett kérdések nyitva maradnak és válaszra, eldöntésre várnak. Érdemes szövegszerűen is idézni azt a részt, melyben Medve feladja Bébének és az olvasónak a leckét:

Az olvasók és értelmezők gyakran nem teszik fel a kérdést, hogy mi köze van az 1957–58-as Lukács fürdőbéli jeleneteknek, párbeszédeknek az Iskola 1923 és 1926 közötti világának többszólamú, többperspektívájú felidézéséhez. Mi köze Szeredy magánéleti kérdésének Medve kéziratához? A válasz pedig elég nyilvánvaló: Medve kéziratában Szeredy arra keresi a választ, hogy visszamenjen-e a családjához, bevett létformájához, vagy lehetséges az igazi alapréteghez, az Iskola előtti tíz évhez, a „pancsolatlan érzésekhez” való visszatérés, lehet-e felesleges viszontagságokként, superfluous vicissitudesként felfogni az 1923 és 57 között eltelt éveket.

Az jutott ugyanis eszembe, hogy ebben a csomagban lehet talán felelet Dani kérdésére. Néhány hete kaptam meg, cukorspárgával összekötött kéziratköteg volt, a külsejére ceruzával ráírva: „B. B.-nek – halálom esetén átadandó – saját kezébe. Ha már ő sem él, kérem olvasatlanul elégetni.” Az első oldal tetejére, a cím fölé ez volt írva ceruzával: „Arra kérlek, olvasd el, és ha jönnek látod, esetleg kijavítva –”

Ezt a másfél sort kihúzta, s ugyancsak kihúzta, amit alája írt: „Kedves Bébé, azokat a részeket, amelyeket (igaznak – külön kihúzva) jónak találsz” – Amit végül nem húzott ki, az már csak a lap szélére fért el, oldalvást írva: „Csinálj vele, amit akarsz, édes öregem! Isten veled.” (Ottlik, 1980. 19.)

Néhány megállapítást teszek, amelyek részben a befejezetlenségre, részben a kézirat műfajára vonatkoznak.

1. Medve azt akarja, hogy ha nem Bébé kezébe kerül a kézirat, akkor égessék el. Azaz elengedhetetlenül szükségesnek tartja megjelenés előtt a szöveg lektorálását. Azaz a szöveg még nem végleges.
2. Medve kihúzásai azt jelzik, hogy küzd azzal a kérdéssel, hogy szövege mércéje az igazság vagy az esztétikai értelemben vett jóság. Végül a jóság, azaz a minőség mellett dönt, azaz nem azt várja, hogy Bébé akkor adja ki a könyvet, ha tényszerűen igaznak tartja. (Akkor nem is adhatná ki, hisz tényszerűen nem igaz, hogy senki sem ette meg az első este a sajtostészát és nem igaz, hogy Medve pokrócozásakor hangosan könyörgött volna kegyelemért.)
3. A befejezetlenségre utal az is, hogy Medve azt írja végül Bébének, hogy a jónak tartott „részekkel” csináljon valamit. Azaz a szöveget nem részek megbonthatatlan sorozataként, hanem formálhatóként, szelektálhatóként prezentálja Medve.
4. Végül a kézirat szerzője egyetlen egyértelmű instrukciót tartalmazó mondatát sem fejezi be, sem a kétszer kihúzottakat, sem a csak egyszer kihúzottakat. Az egyetlen igei állítmányt tartalmazó és ki nem húzott mondat(pár) teljesen Bébére bízva a döntést, és támpontot sem ad: „Csinálj vele, amit akarsz, édes öregem! Isten veled.”

Ez a szöveg egyrészt megnyitja a regény narrációjának szövegértelmező síkját: Bébét értelmező-vitázó olvasásra szólítja fel, másrészt eleve jelzi kételyét a lezáró, tanulság-egyértelmű olvasattal szemben. A regény íróhőse kérdéseket hagy hátra és nem válaszokat. Vagy válaszváltozatokat hagy, de megkérdőjelezve azokat. Ne vonjuk kétségbe a regény legradikálisabban igazmondó szereplőjének szavát! Aki Hévíziék szerint kevésbé pontosan lát, de élesebben, jobban elemez, mint Bébé. Bébének, a festőnek jó a szeme, de Medvének, az írónak jobb és nyughatatlanabb az intellektusa. A hegedülő Sherlock Holmes a szaxofonját Szeredy, az ő „korlátozott szemhatáru, nem fényes elméjű, ám figyelni tudó Watson” (Jakus és Hévízi, 2004. 99.) pedig Bébé. Az *Iskola* Hévízi – a regény középiskolai tanításában is jó kamatoztatható – értelmezése szerint három nyomozás története. Nyomoz Szeredy, nyomoz Bébé, nyomoz Medve.

Nézzük a Szeredy kérdésére és Bébé kitéréseire vonatkozó regényindítást!

Már a regény első bekezdése is a kérdés ismétléséről és a valódi felelet halogatásáról szól:

Szeredy Dani motyogott valamit az orra alá, ahogy álltunk a Lukács fürdő tetőteraszán, a kőpárkánynak támaszkodva, s néztük a sok napozó civilt. Mindig nagyon halkán beszélt, de én azért mindig értettem, hogy mit mond. Ezt már mondta egyszer, amikor fölfelé jöttünk a rossz kis lépcsőkön. Feleltem is rá valamit, szuszogva. „Hm? Hm...” – ilyesmit.

Ezután következik Bébé mint elbeszélő első késleltető halogatása, a sütkérező honfitársak leírása. Kiderül, hogy Bébé és Szeredy közérzete, világértékelése nem egyforma, Bébét meg is lepi Szeredy gorombasága:

Csupa jóakaratot éreztünk egymás iránt. Mintha szinte a szeretetünket akarnánk szégyenlősen álcázni ezzel a túlzott, nagyvilági udvariassággal. Ezért csodálkoztam, amikor Szeredy hirtelen goromba lett.

Előbb csak elnyomta a cigarettáját, és felém fordult:

– Mondom, összeköltöztem Magdával.

– Ühüm – feleltem. Most mondta éppen harmadszor. Nem néztem rá.

A „Mondom” (Ottlik, 1980. 5–6.) egyértelmű sürgetése a halogatott válasznak. S mint kiderül, ekkor már harmadszor kérdez Szeredy. Ezután még vagy négyszer teszi fel kérdését: „Bébé?”, „Ide se figyelsz?”, „He?”.

Bébé késleltető kitérői közül a második Szeredy szavainak értelméről és a dolgok fontosságáról s egyben a fontosság lényegtelenességéről szól, a harmadik kitérő a sikertelen nyugágyvadászat, a negyedik a káromkodástani eszme-futtatás. A *Kémnők Nagyváradon 1944-ben* című alfejezet is értelmezhető késleltető beékelésként. Az ötödik késleltetés a híres meditáció vagy ária a szabadság enyhe mámoráról, a tengerre épült hajók tökesúlyáról, a világ „keserű ismeretéről, mely ha le is lassítja nagyon a vitorláinkat, de szilárdságot ad”, illetve a létezésünk alján lévő nagyon mély lerakódásról és a száz meg száz lehetőség közötti szabad választásról. Ezután következik az utolsó kérdés, a „He?”, ami után Szeredy le is mond arról, hogy Bébé-től kaphat választ, és inkább Medvéhez akar fordulni érte: „Gábort kellene megkérdezni.” (Ottlik, 1980. 17–18.) – mondja lemondóan és vágyakozóan. Természetesen ezek a késleltetések nagyobb részt az elbeszélő Bébé belső monológjai, így hát világos, hogy nem egyszerűen Szeredy elől tér ki, hanem maga elől is, önmagának nem tud válaszolni. Ugyanakkor narrációs szempontból ezek a kitérők és késleltetések érdeklődéskeltő előreutalások, anticipációk is egyben: az olvasó egyre kíváncsibb, hogy hogyan is alakult ki ez a világérzékelés, ez a tökesúly, későbbi metaforákkal gyanta és tejsav, azaz egyre kíváncsibb arra az időre, az iskola idejére, amiről Medve kéziratából és Bébé kommentárjaiból szerezhet majd tudomást.

Parádés expozíció.

Az 1957-es beszélgetésben számos, még az eddigieknél is erősebben alulexponált ellentmondás van, melyek mind megkérdőjelezzik Bébé nagyvakációs életfilozófiáját. Például a festő-elbeszélő azt állítja, hogy az iskolában tanult meg káromkodni, majd meg azt, hogy a káromkodás az anyanyelve. Ez is kifejezi az iskola előtti bő évtized alaprétegének elfedését, azaz relatív hazugság. Az, hogy Bébé, Szeredyvel ellentétben, környezetéhez alkalmazkodva visszaszokott a káromkodásra, jelzi, hogy az a tökesúly talán nem is tette olya szilárdá a hajót. Jelzi a Bébet Szeredytől és Medvétől elválasztó alkati alkalmazkodási-elkurvulási hajlamot. A tökesúly mellett Bébének külső lelkiismereti

Az 1957-es beszélgetésben számos, még az eddigieknél is erősebben alulexponált ellentmondás van, melyek mind megkérdőjelezzik Bébé nagyvakációs életfilozófiáját. Például a festő-elbeszélő azt állítja, hogy az iskolában tanult meg káromkodni, majd meg azt, hogy a káromkodás az anyanyelve. Ez is kifejezi az iskola előtti bő évtized alaprétegének elfedését, azaz relatív hazugság. Az, hogy Bébé, Szeredyvel ellentétben, környezetéhez alkalmazkodva visszaszokott a káromkodásra, jelzi, hogy az a tökesúly talán nem is tette olya szilárdá a hajót. Jelzi a Bébet Szeredytől és Medvétől elválasztó alkati alkalmazkodási-elkurvulási hajlamot. A tökesúly mellett Bébének külső lelkiismereti garanciákra is szüksége van: az említett két barátira. Csakhogy az egyik nemrégiben meghalt, a másik éppen válságban van.

garanciákra is szüksége van: az említett két barátira. Csakhogy az egyik nemrégiben meghalt, a másik éppen válságban van.

Hasonló, a fennköltten kifejtett sztoikus életfilozófiát elbizonytalanító elem a hazugságról és öszinteségről szóló önellentmondásos tiráda is. A legkínosabb ellentmondást a szöveg még ennyire sem exponálja: 1957 júliusában járunk, csak hét hónappal vagyunk az 1956-os forradalom vérbefojtása után, és a fürdőben idill honol, a honfitársak gondtalanul sütkéreznek, Bébé pedig a száz lehetőség közti szabad választásról dalol. Nem véletlen, hogy György Péter *Apám helyett* című könyvében Ottlik kiegyező attitűdjével Nadas Péter a Lukács fürdőt szintén felidéző *Párhuzamos történetek* című regényének radikális látásmódját szegezi szembe (György, 2011. 193–202.). Azt hiszem, bár György Péter a bibliográfiájában szerepelteti és a veduta szóval utal rá, nem igazán dolgozta fel Hévíziék könyvét, mely 1956-ot a felszín mögött dolgozó, de alapvető orientációs pontnak látja a regényben. Medve jelentésszerűen és üvöltően hiányzik ebből a sütkérezős idillből. Én magam a *Buda* olvasása előtt, kamaszkoromtól fogva azt hittem, hogy Medve a forradalom mártírja, s hogy a regényben kiformalódó, illetve zsigeri ellenállásból egyenesen adódik ez. Ha ennek a regénynek az immanens értelmezésén túllépünk, kiderül, félig tévedtem: Medve a *Buda* szerint betegségben halt meg, de – s ez a kontextuális és a kotextuális olvasatban egyaránt meghatározó jelentőségű – előtte bizony a „legfőbb forradalmi bizottság” tagja volt (Ottlik, 1993. 275.). Hévízi értelmezése szerint ez a legfontosabb indoka Medve ténytorzító átiratainak a sajtótestztáról és a megveretéséről, illetve ez indítja el a Nagy Mozi sztoikus életfilozófiájának be nem fejezett felülvizsgálatát (Jakus és Hévízi, 2004. 113. skk.). Annak a valóságot kényszerűen elfogadó, de a kívülállással a belső szabadságot őrző Nagy Mozi-teóriának, amely eredetileg Medvéé, de amelybe az *Ottlik-veduta* szerzői szerint csak Bébé ragadt bele. Sőt, ő is inkább csak a regény elején, hiszen az utolsó előtti, az 1958-as jelenetben és az 1926-os mohácsi kirándulásról szóló két utolsó fejezetben több ponton is revidálja álláspontját.

1. Ahogy Matej háromszor is megkérdezi a szökése után az iskolába visszatérő Medvétől, hogy „Miért jöttél vissza?”, úgy Bébé is háromszor kérdezi meg a Magdától, illetve a Mátrából visszatérő Szeredyt, hogy „Mi a fenének jöttél vissza?”. Igaz, hogy Matej kérdése gúnyos és ellenséges, míg Bébéé nem az, s az is igaz, hogy a felidézett „hogy kinyalhasa a fenékét” jelentésű „Mb” válasz „nagyjából azt jelentette, hogy visszajött azokhoz, akiket utál, gyűlöl, szeret, hadd tépjék, rúgják, rángassák” (Ottlik, 1980. 425.). Bébé állító magatartása kérdezővé válik, immáron nem evidens számára az adott világ evidens elfogadása.
2. Míg a nyitófejezetben Bébé az iskola előtti életet, a gyermekkori alaprétéget végleg lezártak, folytathatatlanak tartja, a mohácsi kiránduláson zajló zárófejezetben Medve hatására azt éri/írja (?), hogy „egy pillanatra világossá vált a talaj alaprétégződése, amin éltem: a kimondhatatlan érzés, hogy mégis minden csodálatosan jól van, ahogy van. *Júlia arcán a megkezdett mosoly forrósodott.*” (Kiemelés tőlem, A. L.) Persze ez kronologikusan nem a történet vége, csak az emlékezés, a regényszöveg vége, de narrációbeli, szövegszerkezeti helye aligha véletlen. 1926 újraolvasása, de 1958 felől, Medve kéziratának elolvasása után vagy annak végpontján.

A rétegek összekapcsolásának ez a lehetetlennek ítélt s végül lehetetlennek is bizonyult kísérlete, ami miatt Medve kéziratát végig kellett olvasni, persze már a regény elején is felvetődik, de nem *Az elbeszélés nehézségei* című részben, nem Bébé nagyvakációs életbölcséletének keretében, hanem éppen annak Szeredy általi kikezdése nyomán, az *Első rész* ötödik fejezetében. Szeredy elmondja dilemmáját, az őt ért kihívást: „Így telt el mértéktartással, óvatossággal, bölcsességgel harmincöt esztendő, s most kiderült, hogy mégiscsak jól emlékeztem, igenis létezik ez a vadállatias gyöngédség, s a zabolátlan önzés összefér a teljes odaadással, vannak pancsolatlan emberi kapcsolatok, mert Magdával ott folytathatom az életemet, ahol

tízéves koromban abbahagytam. Ezért mondom, hogy hiábavaló tapasztalatok...” Bébé pedig így reagál: „Mégiscsak végig kell menni Medve kéziratán. Fölösleges viszontagságok? Akkor még világosan értettem az életet, úgy kezdődött. S ha kidobhatom fölösleges, telefirkált papirosként az egész paksamétát – hiszen azt írta, csináld vele, amit akarok –, akkor most ott folytathatnám. A világosságnál, a rendnél. A pancsolatlan dolgoknál, ahogy Szeredy mondta. [...]. Hátha csakugyan ki lehet dobni [az 1923 és 1957 között, illetve ezen belül a ’23 és ’26 között történeteket, az igazi alaprteget elfedő »fölösleges viszontagságokat«].” (Ottlik, 1980. 44.)

3. Végül pedig Bébé itt átfogalmazza a hajóhasonlatot, mégpedig egy nyitottabb, az iskolában megszerzett tőkesűlynak kisebb jelentőséget tulajdonító módon. A regény elején: „Mert akármennyire is töprengünk, belül a lelkünk telve van könnyűséggel, finom részegséggel, a szabadság enyhe mámorával. De nem tántorgunk, nem inog a térdünk ettől, mert a sok nehéz tudás ólma már régen jól megülededett a szívünk vagy inkább valahol a gyomrunk alján, miként az erős, tengerre épült hajók tőkesúlya, s a világnak ez a keserű ismerete, ha le is lassítja nagyon a vitorlánkat, de szilárdságot ad.” (Ottlik, 1980. 17.)

A regény végén viszont: „Mintha nem is a hajó remegését éreznénk, hanem belül, saját testünk sejtfalainak, vagy csupán a gondolatainknak, vagy csupán a vágyainknak, emlékeinknek lüktetését, vibrálását, eleven, örök lobogását a nyugalom biztos hajósúlyaiba zárva.” (Ottlik, 1980.

440.) Ahogy Jakus Ildikó írja: „a regény végén a hasonlat szervező ereje nem az ólomsúly-fedélzet merev ellentéte és hierarchiája, hanem egy bonyolultabb szervesség” (Jakus és Hévízi, 2004. 48–49.): a nyugalom lüktetéssel, vibrálással, lobogással van kölcsönhatásban, nincs lezárt és végleges nyugalom és nyugvópont.

Nagyon röviden ki kell térnem 1956 és az átiratok már előrebozsátott viszonyára. Hévízi szerint két mozzanat különösen fontos. Az egyik az, hogy a pokrócozás Medve által 1957 tavaszán írt változatában M. nem nevezi „gyáva csürhének” a rá támadó tömeget. Hévízi szerint „Medve 1957-ben, jelképesen fogalmazva, törli a Gyáva csürhé-t az alreálban történetek képéről [...] Miért? Mert az az igen régi keletű és sokáig meggyőződéssel vallott generáltézise, hogy az emberek (nem absztraktumok: a ’haza’ vagy az ’emberiség’) csak és kizárólag erre a minősítésre szolgálhatnak rá, időközben megcáfolódott” (Jakus és Hévízi, 2004. 114.). Az 1956-os forradalomban.

A másik és ennél talán biztosabb és fontosabb és a sztoicizmushoz való viszony szempontjából döntő elem a sakkábla felboríthatóságának, azaz az adott feltételek elfogadásának kérdése. A regény értelmezői

Nagyon röviden ki kell térnem 1956 és az átiratok már előrebozsátott viszonyára. Hévízi szerint két mozzanat különösen fontos. Az egyik az, hogy a pokrócozás Medve által 1957 tavaszán írt változatában M. nem nevezi „gyáva csürhének” a rá támadó tömeget. Hévízi szerint „Medve 1957-ben, jelképesen fogalmazva, törli a Gyáva csürhé-t az alreálban történetek képéről [...] Miért? Mert az az igen régi keletű és sokáig meggyőződéssel vallott generáltézise, hogy az emberek (nem absztraktumok: a ’haza’ vagy az ’emberiség’) csak és kizárólag erre a minősítésre szolgálhatnak rá, időközben megcáfolódott”

(Jakus és Hévízi, 2004. 114.). Az 1956-os forradalomban.

sokszor Ottlik álláspontjaként idézik, hogy „Kétségtelen, hogy igaza volt, de miként a mattfenyegetés ellen sem lehet úgy védekezni, hogy felborítjuk a sakkasztalt, az igazság nehézágyúit sem lehet bevonzolni olyan törékeny szerkezetekbe, amilyenek az emberi társadalmak.” Igen ám, de a Medvétől származó idézet, illetve Bébé kommentárja így kezdődik: „(Zárójelbe teszem, mert Medve kéziratában, ahol arról ír, hogyan szűnt meg Ötvevényi, ez a mondat ceruzával ki van húzva”, majd az idézet után így folytatódik: „Persze inkább Medvére jellemző az is, hogy leírta, és az is, hogy később kihúzta ezt a megjegyzést, talán mert korainak vagy ide nem illőnek találta, vagy csüggesztőnek, vagy egyszerűen nem helytállóknak. De egy kicsit jellemző volt arra az érzésre is, amivel a hálóteremben néztük a csomagoló Ötvevényit.”) (Ottlik, 1980. 146.) Az olvasó dönthet, hogy a kihúzásnak melyik indoklását fogadja el. Hévízi Ottó szerint Medve azért húzza ki a mondatot 1956 után, mert 56 maga is sakkasztalafelborítás volt, mégpedig Medve által nyilvánvalóan helyeselt borítás. Alighanem maga Jaks véleménye is megváltozott 1944-re a feltételek elfogadásáról, hiszen az is sakkasztalafelborítás, hogy a híres „Dömdöm”-mel hivatali-katonai kötelességét megszegve megmenti Szeredyt – ezzel mintegy korrigálva azt, hogy annak idején nem állt ki barátja, Ötvevényi mellett. Bizony ez is az igazság nehézágyúinak bevetése a mattfenyegetés ellen. A szerzőpáros szerint az, hogy Bébé 44-ben nem érti Jaks beszédét, csak valami dömdömöt hall, nem a szavak nélküli, a közös tapasztalatra épülő megértés jelképe, hanem a lázadás jogát és kötelességét nem értő Bébé erkölcsi halláskorlátozottsága.

(Végül Medve nem-sztoicista szónoklatáról a hajón)

Miközben Medve ingyenmozi-elmélete, visszatérése az iskolába és magányos atléta-ként, illetve zárkalakóként kiépített belső ellenállása, belső szabadsága joggal olvasható sztoikus vagy –a kegyelmi hőesést és a nagy regényrészek címének páli idézeteit is figyelembe véve –keresztyén sztoicizmust sugárzó műnek, azonban Medve néhol s így a regény zárófejezetében is nem sztoikus elméleteket is kifejt. (Egyébként fontos lenne Medve világgépének és a regényben vele expressis verbis kapcsolatba hozott janzenizmusnak a viszonyát is elemezni. Medvét azzal gúnyolják, hogy janzenista, többször is szó van róla, hogy Pascalt olvas, márpedig a janzenisták tragikus világlátása markánsan különbözik a sztoicistákétól.) Nem értelmezhető sztoikus életbölcseletként Medve egyik híres, a Mohácsra tartó hajó fedélzetén mondott tirádája sem: „Magyarázni kezdte hát, hogy menjek a fenébe, mit akarok tőle, a világhoz nem alkalmazkodni kell, hanem csinálni, nem újrapendezgetni azt, ami már megvan benne, hanem hozzáadni mindig.” Igen ellentmondásos az is, amit ugyanitt az összetartozás gyökeréről mond. Hol valami eleve adott metafizikai-ontológiai, transzcendens alapú összetartozásról beszél, hol pedig – s Bébének persze ez tetszik jobban – az iskolában elszenvedett nyomás alatt létrejött tejsav és gyanta általi összetartozásról. De talán higgyük el Medvének, hogy neki ezer lelke van, ahogyan az *Iskolának* ezer olvasata.

Irodalomjegyzék

- Balassa Péter (1982). „Az végeknél...”. Kommentár Ottlikhoz, avagy a műelemzés bukása. In uő, *A színe-változás. Esszék*. Budapest: Szépirodalmi. 253–292.
- Beck András (2005). Továbbélők. *Élet és Irodalom*, február 11.
- Füzfá Balázs (2006). „...sem azé, aki fut...” Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében. Budapest: Argumentum.
- György Péter (2011). *Apám helyett*. Budapest: Magvető.
- Jakus Ildikó & Hévízi Ottó (2004). *Ottlik-veduta*. Pozsony: Kalligram.
- Kelecsényi László (2001, szerk.). *Az elbeszélés nehézségei. Ottlik-olvasókönyv*. Budapest: Holnap.

Ottlik Géza (1980). *Iskola a határon*. Budapest: Magvető Kiadó.

Ottlik Géza (1993). *Buda*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Sümege István (2006). Utánaszámolás (Kritika az Ottlik-vedutáról). *Buksz*, 2006/1

Szegedy-Maszák Mihály (1994). *Ottlik Géza. Kismonográfia*. Pozsony: Kalligram.

Szilasi László (2005). Tudjuk-e őket úgy látni ép(p)en (Az Ottlik-vedutáról). *Holmi*, 8.

Tandori Dezső (1979): A kimondható érzés, hogy mégis minden. In uő, *A zsalu sarokvasa. Irodalmi tanulmányok*. Budapest: Magvető. 173–193.

Tandori Dezső (2005). Továbbélesztők (Az Ottlik-vedutáról). *Holmi*, 8.

Jegyzetek

¹ Jakus Ildikó – Hévízi Ottó: *Ottlik-veduta*, Budapest, Kalligram, 2004

² A *Ottlik-veduta* megjelenésekor több nagyon elismerő, a könyv jelentőségét az Ottlik-olvasásban korszakalkotónak vélő recenzió jelent meg (pl. *Beck*, 2004, *Szilasi*, 2004, *Tandori*, 2004), igazán komoly ellenvetéseket csak Sümege István tett a munka kivételes jelentőségét szintén elismerő bírálatában (*Sümege*, 2006). Ugyanakkor a szűkebben vett Ottlik-filológia általában tudomást sem vett a kötetről, például Füzfa Balázs monografikus jellegű könyvének (*Füzfa*, 2006) még szinte teljességre törő bibliográfiája sem említi Hévíziék munkáját. A könyvet életreceptnek tekintő kultikus recepció nem tudott mit kezdeni az *Iskola* értelmezésének radikális felnyitásával.

³ Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza. Kismonográfia*, Pozsony, Kalligram, 1994

⁴ Balassa Péter: „Az végeknél...”. *Kommentár Ottlikhoz, avagy a műelemzés bukása.* = B. P.: *A színeváltozás.* Esszék. Bp. Szépirodalmi, 1982, 253–292.

⁵ Sümege elsősorban ezt a krimi-analógiát tartja tévűtnak. (*Sümege*, 2006, 32-36)

Absztrakt

A dolgozat elsősorban nem új összefüggések feltárására vállalkozik, hanem egy olyan könyv, az *Ottlik-veduta* néhány tézisének felidézésére és alátámasztására, amely az elmúlt húsz év Ottlik-olvasásának legjelentősebb teljesítménye, s melynek felfedezései, igazságai nem kellőképpen terjedtek el az Ottlik-filológiában, -recepcióban, illetve az *Iskola a határon* középiskolai tanításában. A Jakus–Hévízi-hipotézis lényege, hogy az *Iskola* távolról sem olyan megnyugtató könyv, mint azt a recepció fővonala gondolja, hogy nem (elsősorban) a sztoikus belső szabadság kiépüléséről szóló példázat. Hogy Bébé a regény elején elhangzó agyonidézett meditációját a tökesúlyról, a néma összetartozásról nem szabad névértéken venni. Hogy az *Iskola* inkább kérdező, mint válaszoló regény. Bébé belső szabadságról szóló „áriái” valójában Szeredy azon kérdése előli kitérések, hogy maradjon-e Magdával, a szeretőjével, vagy térjen vissza a feleségéhez, azaz a létezése gyermekkori alaprétege és a jelene közötti kapcsolatot élje-e meg, vagy visszatérjen felnőtt mindennapi életéhez. Hévízi álláspontja az, hogy a regény három főszereplője Medve kéziratában keresi a választ és önmagát. A kérdés az, hogy a gyermekkor utáni évek s bennük az iskolaévek felesleges viszontagságok voltak-e, vagy az iskolaévek adják személyiségük tökesúlyát, alapréteget. A szerzők szerint Medve az 1956-os forradalom élményének hatására írja át kézírata és iskolai élete bizonyos eseményeit, értékeléseit. Talán 56 után nem gondolja már, hogy az emberi társadalom finom szabályainak sakktabláját nem szabad fölborítani. A valóság megváltoztathatatlanságát már nem fogadja el sztoikus módon. A dolgozat szövegrészek elemzésével, felidézésével igyekszik a Jakus–Hévízi-féle értelmezés alátámasztására.